

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

РЕДЬКО ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 811.161.2'373.23'276.45

**ТИПИ І СПОСОБИ НОМІНУВАННЯ ОСІБ
В УКРАЇНСЬКИХ АРГОТИЧНИХ СИСТЕМАХ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, доцент
Нелюба Анатолій Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, професор
кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Поповський Анатолій Михайлович,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, професор
кафедри української мови.

кандидат філологічних наук,
Кровицька Ольга Василівна,
Інститут українознавства імені І. Крип'якевича
НАН України, старший науковий співробітник.

Захист відбудеться «17» лютого 2016 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.051.05 у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара (адреса: 49050, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, ауд. 1107).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (адреса: 49050, м. Дніпропетровськ, вул. Козакова, 8).

Автореферат розіслано «14» січня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. В. Шевченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Соціальна природа мови, її суспільні функції давно привернули увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників, ставши об'єктом наукових студій. Саме проблеми, пов'язані зі зв'язком мовної системи й соціальних процесів, впливом соціальних чинників на мову, лягли в основу соціолінгвістики – одного з напрямків мовознавства, що відзначається багатством досліджуваної тематики й різноаспектністю її осмислення. Серед таких аспектів особливо значущим є дослідження соціолектів як утілювачів лінгвальної стратифікації суспільства й мовних оприявнювачів соціальних груп.

Соціальна діалектологія, незважаючи на теоретичні і практичні здобутки, ще й досі має низку дискусійних питань (немає чіткого розмежування соціолектів; уповні не з'ясовані їхні конститутивні ознаки, особливості розвитку і функціонування; остаточно не вироблені методи соціолектного аналізу), що не лише значно утруднює вивчення арго-жаргонових явищ, а й уповільнює всебічне осмислення національної мовної системи загалом. Відповідно українська соціолектологія належить до пріоритетних і перспективних галузей мовознавства: про це свідчить інтерес вітчизняних науковців до проблем соціальної діалектології (В. Балабін, А. Березовенко, Т. Ілик, Л. Карпець, С. Мартос, Л. Масенко, А. Нелюба, Л. Ставицька, Я. Старченко та ін.), що неухильно зростає впродовж останніх двох десятиліть.

Такий стан, утім, є радше новацією, ніж сталістю, оскільки в радянській період українські соціолекти в основі залишалися поза увагою дослідників, їх свідомо замовчували з певних ідеологічних причин. Особливі обмеження стосувалися вітчизняних арго, які, маючи своєрідну номінативну систему, постійно перебували в тіні “перспективніших” для вивчення російських “условных и тайных языков”. Завдяки цьому сформувалася певна диспропорція: українське мовознавство (порівняно з російським і західноєвропейським) має значно менше аргологічних досліджень. Натомість у зарубіжній лінгвістиці сформовано аргологічні школи, які досліджують відповідні національні соціолекти: французька (П. Гіро, А. Доза, Г. Ено, Ж-Л. Кальве, М. Коен, Ф. Мішель, Л. Сенеан, М. Швоб), німецька (З. Вольф, Л. Гінтер, Ф. Клюге), англо-американська (Г. Вентворт, Е. Коен, Д. Макдевід, Е. Партридж, С. Флекснер, Д. Хоттен). Така школа формується в російському мовознавстві – свідченням цього є не лише монографічні дослідження Е. Береговської, В. Бондалетова, М. Грачова, В. Єлістратова, О. Лукашанець, М. Маковського, М. Прийомишевої, В. Саляєва, В. Хом'якова, а й дисертаційні роботи В. Андрєєва, С. Андросової, М. Глухової, К. Годунової, С. Краси, О. Матюшенко, Н. Медведєвої, Т. Ретінської, О. Черіан, Н. Шарандіної та ін., у яких проаналізовано різні аспекти російського, англійського та французького арго (для порівняння в українській лінгвістиці за останні 25 років з'явилася тільки одна дисертація А. Семіва, присвячена арго в сучасній французькій пресі). Тому саме діахронійний аспект дослідження українських субстандартних систем (вивчення арго) є надзвичайно актуальним і важливим,

оскільки він уможлиблює з'ясування низки питань, пов'язаних не лише з історією мови, а й сучасним розвитком її назовництва.

Українська аргологія, незважаючи на малу кількість досліджень, усе-таки має певні здобутки, в осмисленні яких важливу роль відіграли лінгвістичні розвідки Г. Аркушина, О. Горбача, Й. Дзендзелівського, Л. Ставицької, а також етнографічні студії В. Гнатюка, В. Іванова, В. Петрова, К. Студинського, П. Тиханова, К. Широцького, В. Щепотьєва. У цих роботах зібрано досить обсяжний субстандартний матеріал, простежено низку арготичних етимологій і вибірково досліджено морфологічні риси окремих арго, однак ще й досі залишаються питання, що потребують подальшого дослідження. До них, зокрема, зараховуємо **номінативні** особливості арго (механізми й перебіг семантичного, словотвірного та синтаксичного номінування, їхні причини й наслідки). Особливо це помітно на прикладі категорії особи, яка є однією з домінант ономасіологічної структури мови, проте в аргологічних працях перебуває на початковій стадії дослідження.

У зв'язку з викладеним вважаємо, що високий потенціал творення й уживання особових назв в українських арготичних системах і їхній взаємозв'язок із загальнономовними принципами та прийомами номінування осіб потребують всеохопного дослідження. Таке дослідження, своєю чергою, уможлиблює розуміння минулого нашої мови (ширше – культури) і майбутніх перспектив її розвитку, у чому й полягає **актуальність** пропонованого дослідження. До того ж **актуальність теми** зумовлена:

- а) недостатнім вивченням українських арго в ономасіологічному й функційному аспектах;
- б) потребою комплексного аналізу структурної й семантичної специфіки особового назовництва в арго;
- в) потребою залучення арготичного матеріалу до діахронійних і синхронійних досліджень української мови для всебічного опису національної лінгвальної системи;
- г) браком компаративних аргологічних розвідок, які б уможлилювали подальше введення вітчизняного соціолектного матеріалу до європейських соціолінгвістичних студій.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей називання осіб, його структурно-семантичної своєрідності в українських арготичних системах.

Для реалізації поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

- 1) на основі теоретичних набутоків слов'янського та західноєвропейського мовознавства уточнити зміст поняття “арго”, визначити межі його функціонування в опозиціях *арго-жаргон-сленг*, *арго-професійне мовлення*;
- 2) конкретизувати й узагальнити основні положення теорії номінування, зосередивши увагу на позначенні осіб в українській мові, з'ясувати структурно-семантичну специфіку називання осіб в арго як системного процесу, скласифікувати особові арготизми за типами і способами номінування;
- 3) дослідити особливості семантичного називання осіб в українських арго, описати основні способи семантичної номінації осіб у соціолектах, визначити їхню активність і ступінь зреалізованості в різних арготичних системах;

4) визначити дериваційну специфіку називання осіб в українських арго, дослідити словотвірні моделі та словотворчі засоби арготичного особового назовництва, їхню продуктивність і динаміку розвитку, встановити закономірності й тенденції зазначеного процесу в межах окремих субстандартів і загалом арготичної системи української мови;

5) проаналізувати загальні особливості синтаксичного номінування осіб в арго, визначити структурно-семантичну специфіку творення особових фразеологізмів в українських арго;

6) з'ясувати прагматико-конотаційну специфіку арготичної особової номінації, встановити мовні й позамовні чинники творення арготизмів, виявити лінгво- і соціокультурний елемент називання в досліджуваних субстандартних системах.

Об'єктом дослідження стали українські арготичні системи.

Предмет дослідження – типи і способи номінування осіб в українських арготичних системах.

Джерелами фактичного матеріалу стали опубліковані лексикографічні й етнографічні матеріали другої половини XIX-першої половини XX ст., у яких відображено українські соціолекти XVI-початку XX ст. З них методом суцільної вибірки дібрано близько 2500 арготизмів на позначення осіб.

Методи дослідження. Вибір і застосування наукових методів зумовлені системним характером дослідження й пов'язані з метою, поставленими завданнями та фактичним матеріалом: 1) як основний застосовано *описовий* метод для вивчення назв осіб у семантичному й дериваційному аспектах; 2) *зіставний* метод використано в дослідженні динамічних аспектів розвитку соціолектів, у порівнянні українського арготичного матеріалу з іншими соціолектними системами; 3) *метод структурно-семантичного аналізу* застосовано для встановлення структурно-семантичних особливостей арготизмів; 4) у дослідженні номінативної системи арго й особливостей її формування залучено *компонентний* метод; 5) для визначення рівня продуктивності окремих номінативних типів і моделей, словотворчих засобів, регулярності їхнього вживання застосовано *статистичний* метод.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах тематичного плану наукових досліджень кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна “Аналіз системи рівнів української мови XVII–XXI ст.”.

Тему дисертації “Принципи й засоби номінації осіб в арготичній лексиці сучасної української мови” затверджено на вченій раді філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 4 від 16 листопада 2012 року) та перезатверджено в такому формулюванні “Типи і способи номінування осіб в українських арготичних системах” (протокол № 10 від 16 травня 2013 року).

Наукова новизна роботи полягає в такому:

1) уперше у вітчизняному мовознавстві здійснено комплексне дослідження особової номінації як категорійного явища в українських арго;

2) встановлено структурно-семантичні, прагматико-конотаційні особливості арготичних назв осіб;

3) з'ясовано номінативний потенціал особових назв у давніх соціолектних системах;

4) простежено динаміку окремих номінативних явищ у різних соціолектах;

5) визначено зв'язки між номінування осіб в арго та літературній мові на синхронічному й діахронічному зрізах;

6) проаналізовано засоби і способи оцінно-кваліфікаційного назовництва осіб з урахуванням специфіки вираження оцінки;

7) уточнено низку арготичних етимологій і запропоновано гіпотези щодо походження й розвитку окремих номенів і формантів.

Теоретичне значення дисертаційної роботи. Отримані результати розширюють знання про функційно-стильову диференціацію української мови, особливості формування, розвитку й функціонування вітчизняних арго, основні способи та типи номінування осіб у соціолектах, механізми, перебіг і наслідки зазначеного процесу. Проведений аналіз уможливило подальше використання результатів дослідження для вивчення інших субстандартних систем, а також ширшого опису українського арготичного назовництва як одного з помітних елементів європейської системи соціолектів (у зіставленні з іншими слов'янськими і неслов'янськими арго).

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що матеріали дисертації можна використати в подальшому вивченні українських субстандартних систем, у діахронічних і синхронічних дослідженнях особового назовництва й лексикографічній практиці (укладанні етимологічних, історичних чи соціолектних словників). Результати дисертаційної роботи чи окремі її положення можна застосувати у викладанні лінгвістичних курсів вищої школи ("Лексикологія", "Словотвір сучасної української мови", "Соціолінгвістика") чи спецкурсів і семінарів із вивчення українських субстандартних систем. Крім того, одержані результати можна використати для написання відповідних розділів підручників із лексики та фразеології, словотворення, діалектології української мови, навчальних посібників із соціолінгвістики.

Особистий унесок здобувача полягає в тому, що теоретичні положення та практичні результати дослідження розроблено та одержано самостійно. Усі наукові праці та тези матеріали є одноосібними дослідженнями.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи викладено в доповідях на підсумкових конференціях аспірантів і здобувачів філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2014; 2015), а також на науково-практичних конференціях різного рівня: Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів "Актуальні проблеми філології та журналістики" (Ужгород, 10-11.04.2014), Всеукраїнській науковій конференції "Українська мовна особистість" (Київ, 20.04.2014), VI Международной научной конференции "Лексико-грамматические инновации в современных славянских

языках” (Дніпропетровськ, 02-04.04.2015), III Всеукраїнській науково-практичній конференції “Тенденції розвитку та функціонування слов’янських і германських мов” (Миколаїв, 16.05.2015), Всеукраїнській науковій конференції “Слово – текст – мова в дослідницьких парадигмах сучасної лінгвістики” (Харків, 01.10.2015), Всеукраїнській науковій конференції “Слово – текст – мовна картина світу” (Харків, 05.11.2015).

Публікації. Теоретичні й практичні результати дисертації висвітлено в 9 публікаціях (6 із яких опубліковано в фахових виданнях України, 2 – у закордонних лінгвістичних виданнях, 1 – в інших виданнях).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел фактичного матеріалу (45 позицій), списку використаної літератури (271 позиція) і додатка (покажчик особових арготизмів). Загальний обсяг дисертації – 296 сторінок, з них основний текст становить 192 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації та її актуальність, визначено мету, основні завдання дослідження, його об’єкт, предмет, методи та джерельну базу, наголошено на його науковій новизні, указано на зв’язок з науковою темою кафедри, розкрито теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, подано відомості про апробацію окремих положень дисертації в наукових статтях і доповідях на конференціях.

Перший розділ дослідження – “**Теоретичне підґрунтя дослідження назв осіб в українських арготичних системах**” – складається з трьох підрозділів.

У першому підрозділі “**Теорія номінування в сучасній лінгвістиці: сутність, основні типи і способи**” розглянуто вивчення поняття “номінація” у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці (О. Ахманова, М. Голев, М. Докуліл, Н. Клименко, Г. Колшанський, О. Кубрякова, Н. Мігіріна, В. Нікітевич, О. Тараненко, І. Торопцев, Г. Уфімцева), визначено і проаналізовано термінологічний апарат дисертаційної роботи: *номінування, тип номінування, номен*, увагу зосереджено на дискусійних питаннях їхнього потрактування. Установлено, що номінативними одиницями можуть бути не всі лексеми й лексемні утворення, а лише слова й синтаксеми (вільні словосполучення, стійкі лексикалізовані та фразеологізовані сполуки), які мають номінативне значення й відзначаються номінативною спроможністю, тобто виконують називальну функцію.

У цьому ж підрозділі здійснено аналіз різних концепцій типів номінування, окреслено власні позиції щодо виокремлення на підставі принципів мотивованості, парадигматичності й модельності відповідних номінативних типів (семантичного, словотвірного, синтаксичного, абро-ідеографічного), стисло проаналізовано їхню способову специфіку.

У другому підрозділі “**Особовість як категорійне явище в номінативній системі української мови**” увагу зосереджено на номінативній

категорії особи та її реалізації в національній мовній системі. Розглянуто історію теоретичного осмислення номінативної категорії особи (вужче – словотвірної категорії як її складника) у слов'янському мовознавстві (В. Богородицький, В. Виноградов, М. Докуліл, І. Ковалик, М. Крушевський, М. Покровський, О. Потебня), проаналізовано основні класифікації назв осіб, ґрунтовані на різних критеріях (Г. Вокальчук, К. Городенська, Г. Дідківська, Н. Клименко, І. Ковалик, О. Кровицька, Н. Мігіріна, В. Олексенко, М. Скаб, Ю. Солодуб, В. і Д. Ужченки, Л. Шкатова).

Зважаючи на різноаспектність поглядів науковців на групування особових номенів і зарахування таких назв до різних типів і способів, запропоновано власну семантико-словотвірну класифікацію особових арготизмів, у якій ураховано специфіку зафіксованого соціолектного матеріалу. В основу цієї класифікації покладено значення аналізованого номена, що уможливило виділення в межах категорії особи трьох підкатегорій – посесивності, атрибутивності та агентивності. Арготична специфіка запропонованої класифікації полягає натомість у розмежуванні невиробничих особових назв залежно від соціумної стратифікації суспільства, оскільки аналізовані номени, функціонуючи в соціолектах, позначають реалії відповідних сфер життя людини. Вибір окремих груп (школярські, кримінальні й вояцькі назви) зумовлено ступенем частотності й репрезентованості в українських субстандартах, що, своєю чергою, уможливило всебічний кількісний і якісний аналіз номінативної системи вітчизняних арго.

У третьому підрозділі “*Арго в мовознавчих студіях: визначення, структура, історія вивчення*” проаналізовано класифікації соціальних діалектів (В. Бондалетов, М. Грачов, В. Жирмунський, П. Ондрус, Л. Ставицька, Ст. Стойков, Е. Туманян та ін.), диференційовано соціолекти шляхом установаження відмінностей між різними субстандартними явищами (арго, жаргон, сленг). На підставі загальномовної дихотомії діахронія-синхронія запропоновано відрізнити арго від жаргону за ознакою закритості / відкритості соціолектної системи. Розрізнення арго і сленгу ґрунтовано на ступені охоплення мовцями та професійній спеціалізації, оскільки сленг є наджаргонним утворенням, близьким за своїми ознаками до просторіччя чи інтержаргону.

Визначено, що арго є *історичним різновидом соціальних діалектів, який складається з розрізнених лексико-фразеологічних елементів, уживаних у закритій соціальній групі насамперед з метою ідентифікації та репрезентації*. Аналізоване явище позбавлене статусу мови, адже не має окремої граматичної системи (соціолекти використовують загальномовну морфологічну й синтаксичну основи). На функційному рівні арго пов'язано передусім з ідентифікацією чи самоідентифікацією мовця в соціальному середовищі, репрезентацією його як представника окремої групи, і саме ці номінативні інтенції вважаємо основними (допоміжними арготичними функціями є конспіративна, експресивна, світоглядна, ігрова тощо). За таких умов до українських арго зараховано всі професійні та корпоративні соціальні діалекти, що функціонували в українській мові в минулому (лірницьке, ремісницьке, школярське (бурсацько-семінарське), вояцьке, кримінальне та вуличницьке арго,

а також аргі жebraків і прохачів), стисло проаналізовано основні джерела українського арготичного матеріалу.

Другий розділ роботи “Семантичні метаморфози в арготичному особовому назовництві” складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано окремі номінативні підкатегорії в межах семантичного і фраземного особового назовництва (назви осіб за належністю, назви осіб за внутрішньою й зовнішньою ознакою, назви осіб за професією, родом занять і соціальним станом), визначено особливості щодо реалізації особовості у відповідних підкатегоріях.

Установлено, що серед семантичних номенів на позначення осіб за належністю переважають етноніми, сконцентровані здебільшого у вояцькому аргі (цю особливість пояснюємо поліетнічним складом вояцького соціуму й актуальною потребою назвати не лише ворогів, а представників свого війська). Підґрунтям для розвитку семантичного перенесення в такому разі стає визначальна для аргоносіїв опозиція свій-чужий, реалізована здебільшого в метонімічних моделях з відповідними мотиваторами: особливості мовлення (*банзай* ‘японець’, *бжи-бжи* ‘поляк’, *немтудум* ‘угорець’), риси зовнішності (*банабак* ‘грек’, *микас* ‘циган’), тварина (*ішак* ‘кавказець’, *таракан* ‘німець’), типовий побутовий предмет (*каруца* ‘румун’, *плінтур* ‘німець’, *цибух* ‘єврей’), суспільно-політична подія чи соціокультурні реалії (*єрихон* ‘єврей’, *швейк* ‘чех’), професія та рід занять (*ганделес* ‘єврей’, *музикант* ‘румун’).

З-поміж наявних етнонімічних моделей найпродуктивнішим є творення назв від імен, найчастіше їхніх розмовних, зменшених форм (*іцько*, *хиль* ‘єврей’, *карапет* ‘вірменин’, *франек*, *янтек* ‘поляк’), до того ж вибір імені як бази метонімії залежить від побутування такого оніма в арготичному середовищі, пов’язаності з певною подією чи людиною, навіть випадковості називання. До специфіки аналізованої групи зараховуємо також взаємодію різних номенів, виражену в кількаступеневому перенесенні зі звуженням чи розширенням семантики, що вказує на актуалізовану здатність конкретного слова виражати певну варіативність (*андрус* ‘зłodій’ → ‘вуличник, батяр’ → ‘брат’ → ‘син’).

У межах семантичних особових арготизмів помітно вирізняються номени на позначення зовнішньої та внутрішньої ознаки, що зумовлено передусім природніми можливостями людини, яка сприймає довкілля чи оцінює його через органи чуття. Відповідно особливої ваги набувають семантичні компоненти емоційності, оцінності, інтенсивності, які увиразнюють характеристику особи, надаючи їй конотованої естетизації за рахунок мовних і позамовних чинників. Зокрема, семантичні назви осіб за внутрішньою ознакою засвідчують абсолютне переважання негативно конотованих одиниць зі значенням ‘дурний’, ‘недолугий, невдалий’ та ‘поганий, злий’, посталих за рахунок різних семантичних трансформацій (*поцентель*, *шайгіц* ‘дурень’, *камедула*, *фей* ‘нездара’, *цюльо* ‘недотепа’, *фуера* ‘неповоротливець’ та ін.). Особливе місце серед аналізованих назв посідають номени, у яких зреалізовано складні мотиваційні процеси, ґрунтовані на асоціативних зв’язках чи мовній грі (*амалик* ‘неотеса’ – номінування зумовлено наявною парою *Хам* → *хам*;

буцифал ‘дурень’ – результат карнавалізації дійсності й надання номенові протилежного значення; *спиридон* ‘п’яниця’ – мовна гра на основі фонетичної подібності номенів *спирт* і *Спиридон*; *лозова*, *микитовка* ‘онаніст’ – номінування визначено жестовими асоціаціями, тотожністю різних рухів називача й позначуваної особи).

Натомість серед зовнішньоознакових семантичних номенів переважають назви осіб на позначення рис зовнішності: найчастіше ними стають розмірна чи антропометрична характеристика людини (*драгун* ‘висока дівчина, *пліхта* ‘дрібна людина’) або характеристика за її фізіологічними вадами (*гак* ‘худа, погана дівчина’, *хабета* ‘худа жінка’, *цапля* ‘каліка’). Помітними в аналізованій групі є також назви осіб за статевою ознакою – зазвичай це назви жінок як вияв чоловічого характеру арго. Указані номени утворено за кількома моделями, з-поміж яких вирізняються: статевий орган → жінка (*пінда* ‘дівчина, жінка’, *станок* ‘жінка’), продукт харчування → молода жінка, дівчина (*бікса* ‘дівчина’, *малина* ‘дівчина’, *цястечко* ‘дівчина-підліток’), тварина → жінка (*тіба* ‘жінка’, *римунда* ‘жінка’) – такі моделі свідчать про зневажливе ставлення до жінок, їхнє утилітарне сприйняття в чоловічому арготичному середовищі.

Ядро семантичної *nomina personalia* в арго становлять назви осіб за професією. Їхньою типовою особливістю є концентрування номенів навколо певних понять за досить широкою тематичною розгалуженості як вияв професійних і корпоративних контактів мовців, що дає змогу проаналізувати арготизми з урахуванням функційних особливостей різних арго (аналіз здійснено у відповідних найрепрезентативніших тематичних групах – вояцький соціум, кримінальний світ і бурсацтво та школярство).

Серед вояцьких назв переважають номени на позначення особи за званням чи належністю до певного роду військ. У творенні осіб за званням використано зазвичай мотиви, які вказують на діяльнісні риси людини (*ванца* ‘капрал’, *плюсква* ‘підстаршина’, *фазан* ‘штабний старшина’ – номінатори активно апелюють до тваринного світу), зовнішні кольорові атрибути (*гарбуз* ‘жовнір’, *картоха* ‘солдат’), значущість / незначущість у соціумі (*гудзик*, *тюлька* ‘рядовий’, *дід* ‘генерал’, *шпіс* ‘бунчужний’). Продуктивним є також перенесення відзнака → носій відзнаки (*ромб* ‘політкомісар’, *шпала* ‘капітан’), реалізоване досить часто в довших і складніших номінативних ланцюжках (*секіль* ‘clitoris’ → ‘сержантська відзнака (перенесення за формою)’ → ‘сержант’, *сковородка* ‘посуд для смаження їжі’ → ‘папах’ → ‘полковник (носій папахи)’).

Для номенів на позначення представників різних родів військ типовими є два різновиди мотивації: пов’язаність із назвами осіб або істот на підставі тотожності виконуваних дій (*крім* ‘сапер’, *навук* ‘зв’язківець’, *пліткар* ‘радист’, *шофер* ‘летун’); зв’язок із предметами, використовуваними такими особами на службі чи пов’язаними з такою службою (*гречана каша* ‘військовий кухар’, *собачка*, *стовб* ‘прикордонник’).

Помітно меншою є група назв вояків за статусом, утворених від назв інструментів і знарядь (*готовальня*, *рейсфедер* ‘однорічник’), понять на позначення реалій мирного життя (*гражданін* ‘резервіст’, *кухня* ‘однорічник’),

предметів-типових атрибутів вояка (*баклажка* ‘новобранець’, *пістолет* ‘старшина-випускник’, *штик* ‘учень військової школи’). Такі назви здебільшого свідчать про саркастичне глузування називачів, реалізоване в апелюванні до утилітарних речей з актуалізацією значеннєвих компонентів ‘дурний’, ‘невдалий’, ‘недолугий’ і відповідному зіставленні незіставлюваних понять (*матуня*, *спідниця* ‘резервіст’).

Назви осіб, належні до кримінального світу, вказують на послідовне відмежування аргоносіїв від інших соціальних груп, зневажливе ставлення до яких є обов’язковим і ґрунтується на професійно-злочинницьких чинниках буття називачів. Свідома афектація експресивних компонентів структури номенів значно обмежує коло номінативних об’єктів, засвідчуючи послідовне називання одних і тих самих явищ на підставі різних атрибутів: формально виокремлюємо групи номенів на позначення повій, вуличників / вуличниць, злодіїв, в’язнів, представників поліції й пенітенціарної системи.

Кожна із зазначених груп має свої номінативні особливості.

Назви повій реалізують зневажливу конотацію через обрання негативно оцінних мотиваторів (*льоха* ‘свиноматка’ → ‘повія’, *мацьора* ‘поросна свиня’ → ‘повія’, *фльондра* ‘неохайна жінка’ → ‘повія’). Помітним є також номінування повій на підставі зовнішніх ознак жінки – найчастіше ними стають статеві органи (*мона* ‘повія’, *мурка з однією цицькою* ‘повія, яка має справу лише з блатними’) або виразні атрибути одягу (*бельха* ‘повія’, *бубенчик* ‘повія, вуличниця’).

У назвах вуличників актуалізовано здебільшого поведінкові компоненти (*макольондра* ‘вуличник’, *фіфак* ‘батар, вуличник, авантюрник’), які вказують на відносно лиху, неспокійну вдачу таких хлопців, їхню схильність до бешкетства та витівок. Типовим є своєрідне семантичне звуження, яке полягає в уточненій характеристиці загального поняття ‘злодій’: *батар* ‘злодій’ → ‘вуличник’, *сявка* ‘дрібний злодій’ → ‘вуличник’, *халамидник* ‘малий злодій, який краде з воза’ → ‘обірванець, вуличник’.

Вибір мотивів для перенесення в назвах злодіїв і в’язнів залежить від спеціалізації злодія, його кримінального стажу чи особливостей перебування у в’язниці: *брус* ‘злодій, який вперше потрапив до тюрми’, *йолт* ‘невправний злодій’, *мика* ‘злодій-початківець’. Номінування вправних чи авторитетних злодіїв ґрунтується на інших мотиваційних зв’язках: мотивами можуть ставати злодійський інструмент (*дейнека* ‘розбійник’, *жулик* ‘злодій вищого рангу’) чи предмет, на який спрямовано кримінальну дію (*баламут* ‘сільський злодій’).

Для назв правоохоронців типовим є мотивування за зовнішньою ознакою, виявленою через кольорову подібність (*канарок* ‘військовий поліціант’, *чайка* ‘поліціант’), розмірну (*бишмій* ‘повітовий пристав’, *сальтесон* ‘поліціант’) чи діяльнісну характеристику (*пірат* ‘наглядач’, *скіл* ‘поліційний агент’).

Семантичні особові номени, пов’язані зі школярством, свідчать про переважання назв учителів з мотивацією за специфікою навчальної дисципліни: приладом чи обладнанням, використовуваним на відповідних заняттях (*кронциркуль* ‘учитель фізики’, *мензурка* ‘учитель хімії’); істотою чи явищем як об’єктом дисципліни (*арон* ‘професор Святого Письма’, *супіnum* ‘учитель

латини’); професією чи заняттям, тотожними до вчительських професійних обов’язків (*авгур* ‘учитель грецької мови’, *дяк* ‘учитель літургії’).

Натомість назви учнів указують здебільшого на статусну характеристику особи, що зумовлює (чи самозумовлює) вибір певних мотиваторів: найчастіше актуалізовано семи, які вказують на незначущість, низькість, малість (*горобець*, *карандаш*, *кишка*, *стригун* ‘учень початкових класів’). Інші назви учнів репрезентують різні особливості поведінки особи: *кур’єр* ‘той, хто першим сідає за стіл’, *куйон* ‘зубрило’, *репетитор* ‘учень-другорічник’.

Третій розділ дисертації “**Словотвірний тип номінування осіб в українських арго**” складається із двох підрозділів, у яких проаналізовано маскулінітивну й фемінітивну деривацію (назви чоловіків аналізуємо за номінативними підкатегоріями, назви жінок – зважаючи на смислову та структурну залежність від назв чоловіків – за словотворчими засобами).

Визначальними рисами чоловічого словотворення у відповідних підкатегоріях виділяємо низку номінативних особливостей.

Серед назв осіб за належністю переважають етноніми, утворені з порушенням загальнономовних етнонімних моделей – відповідно активними у словотвірних процесах стають етнічні стереотипи. Такі стереотипи сформовано на підставі різнорідних ознак, на що вказують найрізноманітніші відіменникові мотиватори: прикметні риси зовнішності (*парх* ‘закручене волосся’ → *пархач* ‘єврей’, *пейс* ‘закручене волосся’ → *пейсаль* ‘єврей’), елементи одягу та його аксесуари (*цибуля* ‘кишеньковий годинник’ → *цибуляж* ‘єврей’), їжа, типова для певного етносу (*макарони* → *макаронець*, *макаронник* ‘італієць’), локальні об’єкти (*духан* → *духанщик* ‘кавказець’, *шусто* ‘місто’ → *шустан* ‘міщук’), особові назви (*монгол* → *монголець* ‘представник нацменшин СРСР’) тощо. Таке різноманіття мотиваторів свідчить про множинність позначення чужого й залучення великої кількості ознак до цього номінативного процесу. Водночас спільність обраних мотивів у семантичному і словотвірному називанні оприявнює близькість / тотожність етнонімних семантичних і дериваційних явищ в українських арго, ґрунтовану на визначальності етнічних стереотипів як чинника називання.

Помітною в етнонімній деривації визнаємо конотаційну функцію форманта, який постає не лише номінативним засобом, а й маркером експресії, виражаючи ставлення до інших народів чи соціальних прошарків. Указану конотацію реалізовано в активному використанні суфіксів, які репрезентують знижено-згрубілу та зневажливо-іронічну оцінку позначуваної особи або увиразнюють таку оцінку в семантиці мотиватора (*жлоб* ‘селянин’ → *жлобак* ‘селянин’, *кацап* ‘росіянин’ → *кацун* ‘росіянин’, *п’юнтур* ‘поляк’ → *п’юнтурак* ‘поляк’).

Важливим засобом номінативної експресивності в аналізованій підкатегорії є нетипові словотворчі засоби та способи, використовувані самі по собі чи в комбінації. До них зараховуємо передусім криптосуфіксацію (*лох* ‘селянин’ → *лошкет* ‘селянин’, *мадяр* → *мадярон* ‘угорець’, *поляк* → *полякевус* ‘поляк’), криптопрефіксацію або субституцію початкових звуків (*циган* → *куган* ‘циган’), контамінацію (*ібер*[*мени* + *дурень*] → *ібердурень* ‘німець’, [*тітул* +

Антон]еско → *тітулеско* ‘румун’, [*туман + руман]ешті* → *туманешті* ‘румун’); до результатів комбінаційного поєднання вказаних способів належить номен *канцалап* ‘росіянин’, що втілює поєднання контамінації, словотвірного римуння та інтерфіксації.

Серед специфічних способів творення дериватів-етнонімів вирізняється й калькування як вияв асоціативності творення. Зазначений спосіб реалізовано у свідомому дублюванні наявної дериваційної моделі з використанням питомих і чужомовних (євр. *zwibele* ‘цибуля’ → *цвайлик* ‘єврей’ за аналогією до *цибуля* → *цибуляж*) та загальнономовних і арготичних номенів (*гальомий* ‘великий’ → *гальомик* ‘росіянин’ за аналогією до рос. *большой* → *большевик*).

Нетиповість номінативних процесів виказують і деривати на позначення осіб за спорідненістю та свояцтвом. Передусім таку особливість виявлено у використанні унікальних формантів: *-ац(я)* (*папа* → *папаця*), *-евус / -енус* (*брат* → *братенус*, *внук* → *внукевус*), *-ейд* (*син* → *синеид*), *-елянк(о)* (*син* → *синелянко*), *-ененк(о)* (*син* → *синененко*), *-еш(а)* (*батько* → *батькеша*), *-ор(а)* (*брат* → *братьора*), *-хан* (*папа* → *пахан*), – які є або запозиченими афіксами, або деформованими чи конструйованими суфіксами, посталими на основі питомих розмовних словотворчих засобів.

Найменшу групу серед арготичних посесивів становлять словотвірні назви стану та статусу особи, що пов’язуємо з браком потреби позначити відповідні реалії та явища. Соціолектний вияв стану і статусу особи суттєво різниться від загальнономовного, оскільки він залежить від належності до своїх чи чужих. Таку кореляцію найвиразніше реалізовано на модельному й засобовому рівнях – аналізовані деривати не відповідають нормам літературного словотворення; до узуальних зараховуємо лише номен *шпаніст* ‘належний до шпани’ (у ньому, однак, порушено мотиваційний елемент – назву утворено від номена на позначення сукупності людей: *шпана* → *шпаніст*). Натомість словотвірний вияв стану і статусу особи оприявлено в оцінній деривації, реалізатором чого стають демінутивні й розмовні пейоративні форманти (*блат* → *блатан*, *гавер* → *гаврик*, *кореш* → *коряга*).

У межах словотвірних ознакових назв переважають номени на позначення осіб за внутрішньою ознакою, утворені за загальнономовними дериваційними моделями. Основу аналізованої підкатегорії становлять арготизми, утворені від соціолектних дієслів та іменників на позначення статичної чи процесуальної ознаки особи (*журжа* ‘повія’ → *журжій* ‘особа, яка ходить до повій; ловелас’, *хендожити* ‘залицятися’ → *хендожник* ‘особа, яка хендожить’, *шкитатися* ‘боятися’ → *шкитун* ‘особа, яка шкитається; боягуз’). Такі мотиватори здебільшого поєднано із формантами суб’єктивної оцінки, що сприяє високій конотованості арготичних назв осіб за внутрішньою та зовнішньою ознакою, кращій зреалізованості зневажливо-іронічного ставлення до позначуваної людини.

Помітними особливостями ознакового називання осіб в арго є:

1) поширена синонімія осіб, яку пояснюємо локальною й сутнісною близькістю окремих арго, активністю в цих соціолектах різних

словотворчих засобів і різномотивованості спільнокоренових арготизмів (гнізда з вершинами *капати* ‘доносити’, *кирити* ‘пити’, *шмурити* ‘дурити’);

2) структурна надлишковість дериватів (*кирити* → *кирус* → *кирусник*) як вияв типізування назви, намагання зробити її подібною до інших суфіксальних утворень;

3) відносно висока продуктивність відфраземної деривації, реалізованої у двох різновидах: афіксації від еліпсованої фраземи (*бути під пантофлею жінки* → *пантофля* → *пантофляр* ‘особа під пантофлею жінки; утриманець’) та основоскладанні елементів фразеологізму чи подібного до нього за структурою й функціями вільного словосполучення (*обвести кругом хвоста* ‘надурити’ → *кругохвост* ‘особа, яка обвела кругом хвоста; обманець’);

4) принатурювальна функція форманта – принатурення ознакового етранжизму відбувається на основі звукової подібності фіналі запозиченого номена до питомого афікса (мад. *bágyadt* ‘безсилий’ → *бега*, *беґьо* ‘ледацюга’) чи оцінної афіксації (мад. *пета* ‘німий’ → *нямко* ‘недотепа’) і свідчить про суб’єктивну оцінку позначуваної особи, реалізовану в орозмовленні відповідної особової назви.

Серед аналізованих назв окремі номенни утворено за допомогою нетипових формантів, не засвідчених в інших групах (*бідний* → *біднох* ‘бідняк’, *липати* ‘дивитися’ → *каліп* ‘особа, яка не може липати; сліпий’, *пуц* ‘недотепа’ → *калапуцько* ‘недотепа’, *кривий* → *кривундяча* ‘крива особа’, *малпа* ‘мавпа’ → *малпішон* ‘особа, схожа на малпу; несимпатична людина’, *кухтий* ‘бідний’ → *кухтеча* ‘бідняк’ та ін.) – походження та смислове навантаження таких афіксів аналізуємо в широкому зіставленні з діалектним та розмовним словотворенням.

Деривати-арготизми на позначення осіб за професією, родом занять і соціальним статусом є найбільшою підкатегорією словотвірних арготизмів. В аналізованій групі значно переважають суфіксальні деривати, утворені за типовими загальнономовними моделями: активним є відіменникове й віддієслівне творення номенів за допомогою продуктивних особових формантів **-ач**, **-ник**, **-ар**, **-ун** (*бухати* ‘красти’ → *бухач* ‘особа, яка бухає; крадій’, *ковізо* ‘залізо’ → *ковізник* ‘особа, яка працює з ковізом; коваль’, *поїти* ‘красти’ → *поюн* ‘особа, яка поїть; злодій’). Указані особливості зумовлюють формування в арго розгалуженої системи назв чоловіків за професією, родом занять чи соціальним статусом, яка має низку помітних дериваційних рис.

У номінуванні бере участь обмежена кількість формантів, що вирізняє аналізовані назви з-поміж інших арготизмів, свідчить про більш тісний зв’язок з нормативним словотворенням на модельному й засобовому рівнях. Високу продуктивність окремих формантів (**-ак**, **-ар**, **-ач**, **-ник**, **-ун**) пояснюємо визначальною потребою носіїв нового арго не засекретити особу, а оприявнити, назвати її, надати їй образнішої характеристики.

В аналізованій підкатегорії високим є рівень семантичної ускладненості словотвірних процесів, який зумовлюють:

1) загальна орієнтація відповідних арго на метафоро-метоніміїні процеси;

2) структурна та смислова вторинність мотиваційно непрозорих арготизмів, їхнє входження до широких номінативних ланцюжків з різними типами називання;

3) необхідність експресивізувати назву, утворити для типової особи оригінальне чи унікальне позначення;

4) високий рівень ситуативності, оказіональності творення, пов'язаність із реаліями досить вузького середовища, незрозумілими й нерозшифровуваними поза цим соціумом

Активним є ненормативне словотворення, оприявлене у використанні арготичних формантів (*-абі(я), -аган, -в(а), -еник, -он, -ус*) і нетипових способів деривації – контамінації, утинанні та калькуванні. Така особливість свідчить про багатогранність словотвірних і супровідних до них оцінно-експресивних номінативних процесів та синтез літературних, розмовно-просторічних і суто соціолектних явищ в українському арготичному назовництві.

Окремі номінативні особливості простежуємо й на рівні тематичних арготичних груп.

1. Назви осіб, пов'язаних із кримінальним світом, становлять групу номенів, об'єднаних навколо кількох узагальнювальних понять: 'зłodій', 'правоохоронець', 'вуличник', 'наглядач', 'донощик'. На мовному рівні зазначені особливості реалізують відвербативні та відсубстантивні дериваційні моделі з різним ступенем номінативної активності. Зокрема, поширеним є творення кримінальних соціолектизмів на позначення виконувача постійної безвідносної дії за допомогою формантів *-ак, -ач, -ій, -ун, -чик/-щик* із невисоким рівнем продуктивності (*липати* 'дивитися; наглядати' → *липач* 'особа, яка липає; наглядач', *юхтити* 'красти' → *юхтій* 'особа, яка юхтить; зłodій'). Таке поєднання твірної основи й форманта свідчить про мотиваційну прозорість утворюваних дериватів, брак значеннєвих нарощень і зсувів у їхній структурі.

Порівняно з іншими арготизмами аналізовані номени виказують відносно високу словотвірну варіативність, простежувану в межах одного чи двох близьких арго й пов'язану з різнооформленістю тотожних номінативних ланцюжків унаслідок приєднання різних формантів до однієї основи (*поїти* 'красти' → *поюн / пуйник* 'особа, яка поїть; зłodій') чи одного форманта до різних спільнокореневих основ (*поїти / соїти* 'красти' → *поюн / союн* 'зłodій'). Така варіативність вказує на спільне формальне і змістове підґрунтя для називання осіб, уможливаючи висновок про деяке номінативне розрізнення соціолектів, залежне від індивідуальних і територіальних особливостей мовців.

До помітних особливостей аналізованої тематичної групи належать:

1) поширена засобова аналогія (номени *городушник* 'особа, яка краде в городі (місті)', *поездушник* 'особа, яка краде в поїздах', утворено за допомогою складного суфікса *-ушник*; номінативним "прообразом", очевидно, був арготизм *домушник* 'особа, яка обкрадає дім');

2) продуктивність римейкових явищ, реалізованих в омонімії арготичних і загальнономовних назв на підставі фонетичної подібності мотиваторів (*банищик* 'працівник бані' і *бан* 'вокзал' → *банищик* 'особа, яка краде на бану'),

метафоричності арготичного мотиватора (*голуб'ятник* 'особа, яка розводить голубів' і *голуб* 'білизна' → *голуб'ятник* 'зłodий, який краде білизну на горищах'); окремим різновидом римейку можна вважати внутрішньоарготичну омонімію з вищезазначеними мотивами номінування (рос. *город* 'місто' → *городушник* 'особа, яка краде в городі' і *городуха* 'магазинна кража' → *городушник* 'особа, яка вчинила городуху');

3) калькування чужомовних моделей з паралельною питомою суфіксацією (нім. *Schrank* 'шафа' → *Schranker* 'зłodий-зломник' → *шкапник* 'зłodий-зломник', нім. *waschen* 'мити' → *Wäscher* 'кишеньковий зłodий' → *мойщик* 'кишеньковий зłodий');

4) активна експресивізація професійних назв (*мільтошка* 'міліціонер', *мирошка* 'мировий суддя', *шпижок* 'поліційний агент').

2. Словотвірне називання вояків в українських арго загалом зіставне з номінуванням представників кримінального світу, на що вказують спільність мотивів, ієрархічна структура, ворожість до чужих, наявні в обидвох групах. Власне до особливостей, які визначають вояцьке назовництво, зараховуємо:

1) високий рівень метафоричності мотиваторів, пов'язаний з переорієнтованим сприйняттям війни як типової, повсякденної справи; його засвідчено в зіставленні мирних і воєнних реалій (*гавкати* (= стріляти) → *гавкун* 'особа, яка гавкає; артилерист', *плювати* (= стріляти) → *плювак* 'особа, яка плює; артилерист');

2) більшу ускладненість, асоціативність деривації, прихованість її мотиваційних зв'язків виявляють деякі вояцькі арготизми, функційно тотожні з прізвиськами (*дупак* 'підстаршина', *сметанник* 'кавалерист');

3) імпліцитне накладання різнорідних мотиваторів (фразем, вільних словополучень) як засіб одночасної актуалізації й зіставлення різних ознак особи (*задержіст*, *хвостокрут*, *хвостокажчик* 'кавалерист').

3. Деривати, пов'язані з бурсацьким і школярським соціумом, за номінативними характеристиками поділяємо на дві групи: традиційні деривати, наявні у школярських соціолектах першої третини ХХ століття, і нетипові деривати, сконцентровані в бурсацькому арго. Першу з указаних груп становлять відіменникові й віддієслівні арготизми зі значенням 'особа-суб'єкт дії', 'особа, пов'язана з об'єктом дії', утворені за нормативними моделями з використанням загальнономовних словотворчих засобів: *загинати* 'ловити на незнанні' → *загинач* 'особа, яка загинає; прискіпливий учитель', *цваєр* 'двійка' → *цваєрник* 'особа, яка отримує цваєри', *штуба* 'початкова школа' → *штубак* 'учень штуби'. Задіяні форманти здебільшого є монофункційними, вказують винятково на особу, не вносячи до значення арготизму жодних експресивно-оцінних компонентів, що зумовлює мотиваційну прозорість аналізованих арготизмів.

Натомість у бурсацьких особових номенах якнайширше виявлено нестандартну словотворчість, оприявлену у специфічних дериваційних рисах як на засобовому, так і способово-модельному рівнях:

1) активним є використання асемантичних формантів, приєднаних до різнорідних твірних основ (*дяк* → *дякус* ‘дяк’, *служба* ‘служка’ → *службон* ‘служка’);

2) поширеними є різноструктурні деривати-утинки, які реалізують чисте утинання афіксального елемента мотиватора на морфемному шві (*бакаляр* → *бакал*, *бурсак* → *бурс*), лексикалізацію префіксальної морфеми (*субінспектор* → *суб*), типове для прізвиськотворення утинання мотиватора з паралельним додаванням форманта **-ø(a)** (*рикати* → *рика* ‘особа, яка рикає; дяк’) – таку активність утиноків пов’язуємо, з одного боку, з дериваційною експресивністю, а з іншого – з потребою влучно та економно назвати особу;

3) нерегулярними є словотвірні деформації запозичених лексем, пов’язані з ігровим первнем номінування, передусім прагненням висміяти позначувану особу (*ігумен* → *магун*, *екзектор* → *здикутор*);

4) значно вищою активністю (порівняно з іншими тематичними групами та підкатегоріями) відзначається контамінація (*насуратель* ‘наглядач’, *оратай* ‘ритор’, *приченник* ‘причетник’, *свинарист* ‘семінарист’), оприявнюючи визначальність асоціативного (звукового) зіставлення мотиваторів як підґрунтя для словотворення і вторинний характер супровідних семантичних зв’язків; таку особливість пояснюємо ситуативністю номінування та його спонтанністю як виявом експресивності називачів, їхнього прагнення вигадати нове позначення з високим рівнем оригінальності та нетиповості.

Сутність словотвірного називання жінок в українських соціолектах визначають насамперед позамовні чинники, що відображено на номінативному й комунікативному рівнях у соціолектних системах. Для арготичного фемінотворення типовим є поєднання літературних і субстандартних засобів особової суфіксації, реалізоване у використанні загальнономовних моделей з можливими змістовими чи структурними видозмінами: продуктивними чи відносно продуктивними є форманти **-к(a)**, **-ух(a)**, **-иц(я)/-ниц(я)**, **-ø(a)**.

Деривати-фемінітиви, незважаючи на помітну близькість до літературної деривації, так само мають своєрідні особливості.

1) Назви жінок в арго виказують значно вищий рівень творення від назв чоловіків, ніж у традиційній деривації (понад 80% назв чоловіків мають жіночі відповідники).

2) Виразною є дериваційна надлишковість фемінітивів, пов’язана зі словотвірною парадигматизацією (*бейбур* ‘старчиха’ → *бейбурка* ‘старчиха’, *саракот* ‘мати’ → *саракотуха* ‘мати’).

3) Активними в аналізованій групі є розмовно-просторічні форманти (*алт* ‘мужик’ → *алтюга* ‘мужичка’, гр. *кóрч* ‘дочка, дівчина’ → *карига*, *корига* ‘дівчина’, *мутер* ‘мати’ → *мутерша* ‘мати’, *штимп* ‘батько’ → *штимпеха* ‘дружина штимпа; мати’), уживані в окремих номенах у нетиповій функції (зокрема, у номені *горняк* ‘покоївка’ чоловічий афікс позначає жінку).

4) Важливим реалізатором конотованості позначення жінок в арго стають специфічні, унікальні форманти, використання яких зумовлене намаганням соціолектоносіїв створити / оновити назви, “змінити коди” у своєму соціумі (*баба* → *бабуленція* ‘стара жінка’, *кряля* / *креля* ‘дівчина’ → *крялюс* / *креляс*

‘дівчина’, дочка → дочкеуса ‘дочка’, сестра → сестрелянка ‘сестра’, сестра → сестренця ‘сестра’).

5) Абсолютно унікальним явищем у фемінітивній системі українських арго є своєрідне синонімічне гніздо з вершиною гр. *κόρη* ‘дівчина’, яке налічує понад двадцять назв. Його причинами визнаємо різнотериторіальну формантну реалізацію й різноарготичну спеціалізацію, пов’язані зі складними фонетико-словотвірними процесами входження етранжизму до активного лексикону аргоносія.

6) Визначальною смисловою ознакою арготичного фемінотворення є дериваційна образність (метафоричність), найчастіше реалізована в семантичних нарощеннях як маркерах мовної економії й утілювачах формальної конденсації. Тому аналізовані назви жінок визначаємо елементами великих структурних утворень – номінативних парадигм, що мають широкі дериваційні можливості на смисловому та формальному рівнях. Такі потенції засвідчено в якнайширшій сполучуваності мотиваторів і фемінітивних формантів, успішному подоланні словотвірних стримувачів та обмежувачів і високій системній продуктивності арготичних назв жінок навіть порівняно з літературною мовою.

Аналіз українських особових арготизмів уможлиблює кілька загальних **висновків** щодо типів і способів номінування осіб в українському арго.

1. У мові будь-якого соціуму обов’язковою є наявність назв осіб. Посталі внаслідок використання різних типів і способів номінації, такі назви утворюють систему взаємопов’язаних і взаємозумовлених (історично, соціально, логічно) мовних одиниць. Різні структурою й семантикою, вони становлять категорію *potina personalia*, у межах якої наявні підкатегорії з відповідними критеріями виділення: посесивністю, атрибутивністю й агентивністю, – котрі, у свою чергу, членовано на дрібніші номінативні групи (наприклад, у підкатегорії осіб за належністю виокремлюємо назви осіб за етнічною, локально-територіальною належністю, спорідненістю і свояцтвом тощо). Отже, категорія особи є кількаступеневим ієрархічним утворенням різнотипних і різноспособових назв, об’єднаних спільним загальним значенням особовості.

2. Лексикографічні та лексикологічно-дериваційні праці уможлиблюють визначення арго як діакронійного соціолекту – хронологічно першого етапу в опозиції *арго-жаргон-сленг*, ознаки, засоби і властивості якого частково успадкували інші субстандарті. Арго функціонувало в закритій мовній системі, слугуючи передусім для відмежування його носіїв від інших соціальних груп і національного соціуму загалом. Відповідно основними функціями арго були розпізнавальна (ідентифікаційна) й репрезентативна, а допоміжними – конспіративна, експресивно-емоційна, ігрова, світоглядна.

3. У вітчизняних арго для позначення осіб задіяно всі типи номінування (за винятком абро-ідеографічного), які відзначаються різним ступенем продуктивності: переважають семантичний і словотвірний типи, малопродуктивним є синтаксичний тип номінації. Зазначене свідчить про подібність арго до літературної мови й територіальних діалектів на рівні номінативних типів. На способовому рівні виявлено таку саму подібність:

найпродуктивнішими способами називання осіб в арготичних системах є метафоричні перенесення й суфіксація, які виявляють засобове і модельне різноманіття.

4. Для семантичного номінування осіб в арго (близько 40% номенів) типовою вважаємо ознакову та діяльнісну семантику похідних назв, реалізовану через відповідні моделі. Переважають моделі, твірною базою яких є назви тварин і предметів із модифікаційним використанням у тих чи тих арго: такими твірними є загальнономвні номени, менша кількість твірних належить до арготизмів. Зазвичай ці моделі є двоелементними (*твірний номен* → *похідний номен*). З-поміж них помітними є три-, чотириелементні різноспособові ланцюжки з одночасним чи послідовним поєднанням метафори та метонімії або їхнім поєднанням з розширенням / звуженням значення. Превалюють метафоричні перенесення, ґрунтовані на розмірній, функційній, процесовій чи зовнішній подібності. Перенесення за суміжністю як спосіб семантичного номінування має меншу продуктивність (у цьому разі помітними є моделі *одяг чи його частина* → *особа*, *типовий побутовий предмет* → *особа*, *статевий орган* → *особа*, *ім'я* → *особа*). Дотичними, супровідними до процесів називання осіб є залучення й актуалізація периферійних сем, полімотивованість, різнофакторність мотивувальних стереотипів. За таких умов очевидним стає високий ступінь оцінності семантичних номенів, ґрунтований на творчому переосмисленні докільля й людини в ньому: його реалізаторами стають модуси іронічності, зневажливості, саркастичності, глузливості, приземленості.

Такі самі особливості мають фраземні назви осіб, що й зумовило їхній розгляд серед семантичних метаморфоз; виявом цих особливостей є прецедентність фраземотворення (реалізована в метафорі чи її контамінаційній деформації), перифрастичність фразем на позначення професійних чи індивідуальних рис особи (продуктивним є творення саме професійних і соціальних назв осіб, що відрізняє арго від літературної мови) й висока іронічність фразеологічного називання осіб.

5. Маючи спільні ознаки з літературним словотворенням, арготичний словотвір (понад 50 % номенів) виявляє низку особливостей. Серед способів деривації переважає суфіксація; інші афіксальні способи майже не виявлені. На модельному рівні арготична деривація засвідчує переважання віддієслівного та відіменникового словотворення над відприкметниковим; відвербатовне словотворення є продуктивним у назвах осіб за професією, родом занять та зовнішньою чи внутрішньою ознакою, відіменникове – у назвах осіб за належністю та професією й родом занять. Задіяні твірні основи різняться за своїм походженням: арготичні деривати творять від основ літературних, діалектних, арготичних і запозичених номенів із помітним переважанням соціолектних мотиваторів, у цьому разі поширеним є використання як зразка саме літературних дериватів-моделей.

На формантному рівні виділяємо два рівні продуктивності: продуктивність форманта в аргосистемі загалом і продуктивність форманта в тому чи тому арго. У зв'язку з цим помітною є загальна невисока

продуктивність традиційних словотворчих засобів; продуктивність формантів в окремих арго здебільшого залежить від діалектних словотвірних особливостей і специфіки арготичного номінування. За таких умов лише деякі форманти (-*ник*, -*о(а)*, -*ак*, -*к(а)*, -*ун*, -*ар*, -*ач*) зараховуємо до продуктивних чи відносно продуктивних. Інші форманти є разовими чи непродуктивними (-*аг(а)*, -*ай*, -*ак(а)*, -*ан*, -*ах(а)*, -*к(о)*, -*няк*, -*ох(а)*, -*ул(а)*) і мають маркер розмовно-експресивних. Більшість арготичних формантів є поліфункційними – вони одночасно виконують номінативну, оцінну, парадигматичну функції. Натомість специфічні арготичні форманти використовують через потребу експресивізувати чи засекретити позначуване, рідше – як вияв мовної економії. Такі специфічні засоби є запозиченими афіксами (-*ейд*, -*евус*, -*лах*, -*ет*, -*ішон*, -*ман*, -*ішон*, -*уленція*), або деформованими чи конструюваними формантами, посталими на основі питомих розмовних словотворчих засобів (-*еш(а)*, -*аган*, -*ац(я)*, -*хан*, -*енц(я)*, -*елянк(о)*, -*ененк(о)*).

До специфічних способів творення арготизмів належать контамінація, утинання, криптоафіксація й різноманітні структурні зміни (інфіксація, інтерфіксація, метатеза, субституція) як вияви широких, не вповні використаних можливостей соціолектів щодо модифікаційного словотворення. Такі способи досить часто комбіновано між собою, що свідчить про складність процесів арготичного номінування й помітний засекречувально-експресивний його складник.

6. Синтаксичне номінування, порівняно з іншими типами, є малопродуктивним в особовому арготичному назовництві (близько 10 %), що відповідає загальномовним особливостям номінування осіб (невисока частотність такого способу в літературній мові, залежність його від контексту, обмеженість уживання окремих синтаксичних конструкцій). В українських соціолектах синтаксичне номінування реалізовано передусім в утинанні словосполучень, ґрунтованому на внутрішній і зовнішній аналогії з переважанням віддісприкметникового творення як оприявнювача виразного діяльнісного характеру аналізованого способу номінації.

7. Зважаючи на смислову та мовну опозитарність чоловічого й жіночого називання, констатуємо, що в українських арго принципи (мотиви, механізми) номінування фемінітивів і маскулінів загальною є тотожними. Однак жіночі номени виказують вищий рівень дериваційної валентності, засвідчений у ширшій значеннєвій і структурній сполучуваності афіксальних засобів і твірних основ, а також вищу конотованість (в різних її виявах – обценність, вульгаризованість, утилітарність, іронічність семантичних номенів); зазначене пов'язуємо з позамовними чинниками, передусім негативним ставленням до жінок у суто чоловічому соціумі.

8. За близькості / тотожності принципів соціолектних деформацій і спільності взорування на літературний зразок визначаємо окремі відмінності щодо реалізації особового називання на рівні того чи того арго. В опозиції *старі-нові арго* помітним є переважання одного з типів номінування в кожній із підсистем – у старих арго основними є словотвірні способи і відповідно словотворчі засоби, тоді як у нових соціолектах значно активнішим

є семантичне номінування і його способи й моделі. Носії старого арго використовували простіший шлях номінування – звичайне конструювання (власне називання заради називання), носії нових мали складніші номінативні прагнення й потреби – появі номена передувало осмислення реалії в умовах соціогруп. Підтвердження тому є вищий рівень метафоричності словотвірних процесів у нових арго, що оприявлено у множинній мотивації, розбіжностях між формальною та семантичною мотивацією, складніших асоціативних зв'язках між твірним і похідним номенами.

Усе вищевикладене дає змогу визначити номінування осіб в українських арго системним явищем, наголосивши на тяглоті і структурно-семантичній модельованості особового назовництва в різних взаємодійних складниках національної мови. Зважаючи на таку особливість, перспективним вважаємо подальше вивчення українських арготичних систем як динамічного явища в опозиціях *арго-жаргон-сленг*, *арго-професійна мова*, порівняльно-історичні та зіставні студії в межах слов'янських і західноєвропейських субстандартних систем, можливу реконструкцію арготичного лексикону, дослідження особливостей інших номінативних категорій в українському арго.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Редько Є. О. Арготизм *авлудник* у контексті розвою особової деривації української мови / Є. О. Редько // Лінгвістика. – 2012. – № 1. – С. 155–162.
2. Редько Є. О. Типи і способи номінування осіб в арго слобожанських сліпців (невлів) / Є. О. Редько // Лінгвістика. – 2013. – № 3. – С. 107–113.
3. Редько Є. О. Українська мовна особистість і арго (на прикладі семантичних назв осіб за спорідненістю і свояцтвом) / Редько Є. О. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – 2014. – Вип. 5. – С. 212–218.
4. Редько Є. О. Словотвірне контамінування у називанні осіб в українських арготичних системах / Євген Редько // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія “Філологія”. – 2014. – Вип. 19. – С. 162–167.
5. Редько Є. О. Семантичні етноніми в українських арготичних системах / Є. О. Редько // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. – 2014. – № 1107, вип. 70. – С. 87–92.
6. Редько Є. О. Номінування осіб у вояцькому арго: семантика і прагматика / Є. О. Редько // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили. Серія «Філологія. Мовознавство». – 2015. – Вип. 240, Т. 252. – С. 86–90.
7. Редько Є. О. Дещо про лінгвокультурні особливості номінування осіб в українських арго / Редько Є. О. // Jazyk a kultúra. – 2014. – číslo 19–20. – Режим доступу: http://www.ff.unipo.sk/jak/rus/19-20_2014/Redko_studia.pdf.
8. Редько Є. Назви осіб за локальною належністю в українських арго / Євген Редько // Типологія та функції мовних одиниць. – 2015. – № 1 (3). – С. 191–200.

9. Редько Є. Жінки. Арго. Словотвір / Євген Редько // *Rossica Olomuensia*. – 2015. – Vol. LIV, num. 1. – С. 73–86.

АНОТАЦІЯ

Редько Є. О. Типи і способи номінування осіб в українських арготичних системах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпропетровськ, 2016.

Дисертацію присвячено вивченню називання осіб в українських арготичних системах. На підставі зарубіжних і вітчизняних лінгвістичних праць розглянуто опозицію арго-жаргон-сленг, окреслено місце арго в субстандартній системі української мови, його статус, основні та допоміжні функції. З'ясовано семантико-структурну своєрідність особового назовництва в українських історичних соціолектах, проаналізовано основні типи і способи семантичного, фраземного і словотвірного номінування осіб у національних арго, виявлено їхні особливості порівняно з загальномовною номінативною нормою.

Особливу увагу приділено дослідженню моделей і засобів називання осіб в арго, установленню їхньої активності та ступеня зреалізованості в різних соціолектних середовищах. Запропоновано й уточнено низку арготичних етимологій, уперше в українському мовознавстві здійснено спробу встановити походження унікальних (“арготичних”) словотворчих формантів, їхнє функційне та прагматико-конотаційне навантаження. У роботі зацентровано на закономірностях і тенденціях особового називання в арго, мовних і позамовних чинниках цього процесу, що, своєю чергою, уможливило загальний висновок про системність аналізованого явища.

Ключові слова: арго, жаргон, сленг, номінування, типи і способи номінування, номен, номінативна категорія, особа, семантичне перенесення, формант, дериваційна модель, криптофіксація.

SUMMARY

Ye. O. Redko. Types and Ways of Nominating Persons in the Ukrainian Argot Systems. – Manuscript.

The Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, 2016.

The thesis deals with the analysis of nominating persons in the Argot systems. On the basis of foreign and national linguistic papers we have considered the opposition Argot – Jargon – Slang, as well as defined the significance of the Argot in the substandard system of the Ukrainian language, namely its status, main and additional functions. Besides we have determined the semantic and structural specifics of personal nominating in the Ukrainian historical sociolects, also there were analyzed the main types and ways of semantic, phraseological and word-formative nominating persons in the national Argot specifics in comparison with a general lingual nominating norm.

The special attention was focused on studying models and means of nominating persons in the Argot, as well as its productivity and implementation in different sociolect environments. We have offered and detailed a number of Argotic etymologies. There was the first attempt in the Ukrainian linguistics to indicate the genesis of unique (“Argot”) word-formative formants, their functions and pragmatics. In the thesis, the specifics and tendencies of personal nominating, its lingual and extralingual factors of the Argot were determined, that enabled the general conclusion about the system of the analyzed phenomenon.

Key words: Argot, Jargon, Slang, nominating, types and ways of nominating, nomen, nominative category, person, semantic transfer, word-formative means, derivative model, cryptoaffixation.

АННОТАЦИЯ

Редько Е. А. Типы и способы номинации лиц в украинских арготических системах. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепропетровск, 2016.

Диссертация посвящена изучению наименований лиц в украинских арготических системах. Обоснованы теоретические принципы, применимые к динамическому процессу номинации и ее возможной классификации и типизации. Установлены критерии определения номинативности языковой единицы, выяснена природа номена. Вследствие понятийно-терминологической неупорядоченности и наличия множества классификаций наименований лиц в отечественной и зарубежной лингвистике, свидетельствующих о разном понимании номинации учеными и необходимости четкого подхода к анализируемому явлению, осуществлена попытка разграничения номинативных типов на основании критериев парадигматичности, модельности и мотивированности. Предложенные типы номинации (семантический, словообразовательный, синтаксический, аббро-идеографический) рассмотрены на уровне номинативных способов с акцентированием на возможном несоответствии традиционных классификаций фактическому материалу.

Особое внимание уделено изучению номинативной категории лиц как одной из наиболее развитой группы номенов в украинском языке. Проанализированы существующие классификации наименований лиц в украинском и русском языкознании, на их основании предложена собственная классификация с учетом специфики анализируемого социолектного материала. Данная классификация характеризуется тремя основными параметрами (поссесивность, атрибутивность, агентивность), обуславливающими выделение соответствующих номинативных подкатегорий. Социолектная особенность предложенной классификации состоит в распределении арготических наименований лиц, связанных с непроизводственными процессами, по группам в зависимости от социумной стратификации общества; выбор этих групп коррелирует с частотностью употребления таких понятий-наименований и, следовательно, их репрезентативностью в арготическом языке.

На основе зарубежных и отечественных лингвистических работ рассмотрена оппозиция арго-жаргон-сленг, определены основные отличия между указанными языковыми явлениями. Исходя из имеющихся дефиниций арго квалифицировано как исторический социолект, используемый в закрытой социальной группе в качестве средства идентификации, обозначения статуса “своего” и /или утаивания от посторонних. Вследствие распределения социолектов в пределах языковой оппозиции синхрония-диахрония установлено, что под понятием “арго” подразумеваются все профессиональные и корпоративные социальные диалекты, функционировавшие в украинском языке в прошлом: арго нищих, лирников и ремесленников, бурсаков и семинаристов, уличное и криминальное арго, а также солдатское арго.

В практических разделах диссертации выяснено семантико-структурное своеобразие наименований лиц в украинских исторических социолектах, проанализированы основные типы и способы семантической, фразеологической и словообразовательной номинации лиц в национальных арго, определены их особенности в сравнении с общеязыковой нормой. Особое внимание уделено исследованию моделей и средств номинации лиц в арго, определению их активности и степени реализации в различных социолектных сообществах. В результате изучения фактического материала установлено преобладание семантической и словообразовательной номинации лиц в арго, что свидетельствует о тождественности арго, литературного языка и диалектов на уровне номинативных типов. Основными реализаторами данных типов в арго становятся метафора и суффиксация, отличающиеся заметным модельным разнообразием; такое же разнообразие прослеживается и на уровне номинативных средств. Кроме того, предложены и уточнены некоторые аргологические этимологии, впервые в украинском языкознании осуществлена попытка определить происхождение уникальных (“аргологических”) словообразовательных формантов, их функциональную и прагматико-коннотационную роль. В работе акцент сделан на закономерностях и тенденциях номинации лиц в арго, языковых и внеязыковых факторах этого процесса, что, в свою очередь, сделало возможным общий вывод о системности анализируемого феномена.

Такая системность, связанная с общей системностью украинского языка на разных уровнях его функционирования, свидетельствует о преемственности и структурно-семантической моделированности наименований лиц как номинативной категории в различных составляющих национального языка. Следовательно, рассматриваемые в диссертации номинативные процессы (их причины, особенности и результаты) делают возможным последующее проектирование деривационного уровня в связи с заметным синтезом традиционных и специфических способов и средств номинации на современном этапе развития украинского языка.

Ключевые слова: арго, жаргон, сленг, номинация, типы и способы номинации, номен, номинативная категория, лицо, семантический перенос, формант, деривационная модель, криптоаффиксация.

РЕДЬКО Євген Олександрович

**Типи і способи номінування осіб
в українських арготичних системах**

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Відповідальний за випуск:
доктор філологічних наук, доцент
Нелюба Анатолій Миколайович,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Підписано до друку 05.11.2015 р.
Формат 60×84 1/16. Авт. арк. 0,9
Наклад 100 пр. Замовлення № 1274

Надруковано у друкарні ФОП Тарасенко В. П.
Свідоцтво № 24800170000043751 від 21.02.2002 р.
61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.
Тел./факс: (0572) 52-82-11, (097) 273-11-77